

Eltűnt múltunk nyomában

Beszélgetés Domokos Péterrel a finnugor népek hagyományairól

Domokos Péter docens, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója, tavaly december 6-án a hamburgi egyetem finnugor tanszékének vendégeként tartott előadást a kisebb finnugor népek folklorisztikus irodalmáról. Az alábbi beszélgetést a rákövetkező nap folytattuk vele.

– Tegnap előadásában sajnálatos tényként szögezte le tanár úr, hogy az Ural-környéki kis finnugor népeknek csak részben sikerült eposszá integrálniuk népköltészeti terméüket. Ha egy magyar patrióta hallja ezt, rögtön arra gondol, hogy nekünk magyaroknak sem sikerült egy naiv eposzt összehoznunk, pedig az európai népek javarésznél van ilyen eposza. Arany János az egykori humanista a krónikásokat hibáztatta ezért, akik lenézték és semmibe vették a naiv népi mondákat, jöllehet azok nem egy esetben magukon viselték az eposzi szerkezet jegyeit. Hogyan vélekedik erről a kérdéstről a mai szaktudomány?

• Azt hiszem, ma is hiányoljuk műveltségünkéből és irodalmunkból a nagy és valódi nemzeti eposzt, az olyanfélét, ami a finnek számára a *Kalevala*, az észtek számára a *Kalevipoeg*. Arany János is ilyen naiv eposzt szeretett volna föllelni a magyar hagyományokban, ilyenek nyomait kutatta, s miután csak nagyon keveset talált, írta meg ma is sokat emlegetett tanulmányát a magyar naiv eposzról. Ebben fölteszi, hogy sok évszázaddal korábban voltak még hősi eposzok a magyar hagyományban, de a korszerűsége nagy súlyt fektető „műveltebbek” számára ezek érdektelenek voltak és hosszú időre viszszaszorultak. S amikor Herder nyomán, a XVIII. század második felében, érdekessé vált a folklór, a népnyelv és a nép, akkor sok európai nemzetnél már elkéstek a több évszázados emlékek felkutatásával. Valószínűleg nálunk is, csakhogy nálunk még ekkor sem kezdődött el a kutatómunka. Személyes véleményem szerint még akkor nagyon sok archaikus elemet meg lehetett volna találni a magyar folklórban. A kutatás azonban nálunk csak kb. száz évvel később, a szabadságharc körüli években indult meg, Krizáékkal és Erdélyi Jánosékkal. Ez alatt a száz év alatt nagy változások történtek, amelyek ugyancsak hozzájárultak a hagyományok további kopásához, ill. pusztulásához. Lönnrot éppen ebben az időben járta be híres útjait és gyűjtötte össze a *Kalevala* emlékeit. Az eposz-kérdés különben nemcsak Aranyt foglalkoztatta, hanem több korábbi magyar költőt is. Csokonai akart pl. írni egy *Árpádiász*-t. A legjelentősebb Vörösmarty eposza lett, a *Zalán futása*. Ez azonban teljesen a szerző költői fantáziáján alapul és, sajnos, édeskevés köze van a magyar folklórhoz vagy ahhoz a hősi költészethez, amire Arany gondolt, s amit próbált is megvalósítani a magyar és hun mondakör feldolgozásával. Elszomorító, hogy Arany nem foglalkozott a korabeli finnugor kutatások eredményeivel. Ismerni már ismerhette őket, hisz az ő életében jelent meg a *Kalevala* első magyar fordítása, ezenkívül Lönnrot külső tagja volt az Akadémiának, s ő, mint az Akadémia titkára, nyilván tudott erről. De valamiképp nem volt rokonszenves számára az egész nyelvrokonság, nem tanulmányozta át az anyagot, amely a Reguly-hagyatékban a rendelkezésére állt, s amely talán megmutatta

volna azt a forrásvidéket, ahonnan a magyar hagyományok is kinőhettek valamikor, s így nem kellett volna a Nibelungen-énekek irányában mintát és formát keresnie a maga eposzaihoz. Szerencsésebb lett volna talán, ha a Kalevala irányába indul el.

– Igaza volt-e Arany Jánosnak, amikor egyrészt a naiv eposzt hiányolta a tanulmányában, másrészt viszont nemzeti hagyományokat tartalmazó eposzról beszél ugyanott. Mert a kettő nem azonos. Egy naiv népi eposz véleményem szerint nem annyira egy nemzet létrejöttével, szóval politikai témával foglalkozik, hanem sokkal általánosabb kérdésekkel: a világ keletkezésével, a Nappal, a Holddal stb. Ahogy épp a Kalevala teszi. Alighanem Arany János is már inkább a nemesi osztályigények kielégítésére törekedett, ha persze nem is programszerűen.

• A szó szoros értelmében vett naiv eposz, ahogy azt mi alkalmasint szeretnénk, voltaképp nem létezik. A Kalevala sem az, hisz Lönnrot állította össze sok ezer apró mozaikból, vigyázva persze arra, hogy lehetőleg mennél kevesebb aktualitás kerüljön bele, szóval hogy hiteles legyen. Tíz vagy húszezer soros, tökéletesen felépített naiv eposza egy népnek sincs. Hosszabb dalok a nép hőskoráról, „előéletéről” előfordulhatnak természetesen a folklórban is. Ha egy adott korban egy költő foglalkozik ilyen anyaggal, akkor persze kora szellemiségét és bizonyos mértékig politikai elképzeléseit is megpróbálja érvényesíteni. Így válhat a naiv-epikusanyag nagynemzeti eposszá. S ha Arany történetesen talált volna még hiteles népi anyagot a lenézett paraszti folklórban, az ő műhelyében nyilván átalakult volna az egy egész nemzetnek, minden osztályának szóló műalkotássá. Amilyen pl. a Toldi; ez egyesíti a népit és a nemzetit.

– Kiindulva abból a tapasztalatból, amelyet Kodály és Bartók szerzett, amikor ugyancsak a nagyon messzi múltba visszanyúlva talált ősi magyar dallamokat, felvetődik a kérdés: Ha a népdalkutatóknak ez sikerült, miért maradt eredménytelen egy hasonló kísérlet fél évszázaddal korábban a folklór vagy az irodalom vonalán? Van-e a zenének valami olyan sajátossága, amely mintegy tartósabbá, „konzerválhatóbbá” teszi a beszélt hagyománynál, vagy pedig föl kell tételeznünk, hogy egyáltalán nem is volt eposzunk. Hogy nem azért nem találjuk a nyomait, mert elveszett, hanem mert soha nem is volt?...

• Érdekes és nehéz kérdés, mert ilyen vizsgálódásoknál, főleg amikor ősi elemeket keresünk egy nép kulturális javaiban, rendszerint a nyelv az a közeg, amely a legmodernebb és egyszersmind legarchaikusabb is. Épp a nyelvek eredetét tudjuk sok száz sőt több ezer évre visszamenőleg megállapítani és így a világ nyelveit genetikusan csoportosítani. A szavakban és a grammatikában évezredek öröztek meg, még hozzá megcáfolhatatlanul. Hogy van-e az emberi tevékenységek közt még valami a nyelven kívül is, ami túl tud élni évszázadokat és évezredek, arról persze el lehet diskurálni és elmélkedni. A zene mindenesetre szintén képesnek látszik erre. Itt azonban az a bökkenő, hogy az archaikus emlékekben, pl. a siratókban sok olyan elem van, amely más népek hagyományaiiban is megtalálható. Fennáll tehát a veszély, hogy amit ősi magyar vagy finnugor hagyománynak tartunk, az az emberiség univerzális zenei kincse. Roppant nehéz tehát a nyelven kívül is találni még más valami anyagot. Ha most azt kérdezzük, nem maradhatott-e fenn a folklórban is – ami utóvégre a nyelvhez kötődik – valami ősi elem, úgy mint a zenében, akkor figyelembe kell vennünk, hogy a műfajok és az ízlés az idők során változnak. A magyar folklórt sem könnyű az időben visszafelé követni. Egy honfoglalás kori magyar dal vagy szöveg nem vethető egybe egy hozzá hasonló osztják vagy vogul emlékekkel, ezek nem vezethetők le egymásból: olyan egyszerűen mint a nyelvi sajátosságok. Ennek ellenére úgy vélem, nem szabad ilyen nehézségek miatt lemondani a kutatásról.

Újból és újból neki kell kezdeni, új módszerekkel és lehetőleg minél nagyobb anyag ismerete alapján. A magyar hősköltészetről eddig két igen jelentős tanulmányt írtak; az egyiket Király György 1921-ben. Ez a munka elutasít minden kutatást, mert lehetetlennek tartja, hogy a magyar ősköltészet a rokon népek ősköltészete alapján megismerhető lenne, épp a műfajok és az ízlés váltakozásai miatt. Amit ősmagyaroknak tartunk, az lehet univerzális, sok más nép ősköltészetéhez tartozó elem is. Vele szemben, 40 évvel később Képes Géza mikrofilológiai vizsgálatokkal mutatott rá ilyen lehetőségekre, sajnos azonban mindaddig nem akadt vállalkozó, aki folytatta volna az általa megkezdett munkát. Talán azért nem, mert tudósaink, akik a finnugor nyelvtudománnyal foglalkoznak, kizárólag lingvisztikai kutatást végeznek, az irodalmárokat pedig csakis az írott irodalom érdekli. A nyelvészek, irodalom- és zenekutatók, folkloristák egymástól elszigetelten dolgoznak, érintkezési pontokat nem nagyon keresnek. Pedig csakis együttes munka hozhat eredményeket. Ami a kérdést illeti, hogy alkalmasint egyáltalán nem volt hősi epikánk, azt kell mondanom, hogy ha nem is hősi, de valamiféle epikája mindenképp volt a magyarságnak. Az akkori, szájhagyományos formában fennálló irodalom nyilván nemcsak érzelmeket fejezett ki, dúdolással vagy énekléssel, hanem szórakoztatta is a közönséget. S ezzel össze is tartotta. A regösök, sámánok, táltosok stb. cselekményes jellegű művekkel tették ezt, más szóval kellett valamilyen epikai műfajnak léteznie.

– Király Györgynek nyilván igaza volt abban, hogy óvatosnak kell lenni, s nem szabad túl korán magyar teljesítményként ünnepelni azt, ami egy tucat más nép hagyománykincsében is megvan. A kérdés azonban egyáltalán nem az, hogy mennyire exkluzív a hagyományunk, hanem az, hogy a hagyományt, ami egykor, így vagy úgy, de megvolt, természetesen *szervülten*, föl tudjuk-e még fedezni. Nem azért, hogy a múzeum vitrinjében kuriózumként őrizgessük, hanem hogy mai, korszerű műveltségünkben fölfedezzük és tudatosítsuk a nyomait. Mert ezek a nyomok nyilván megvannak, és a nemzeti önismeret elemi követelménye, hogy tudomásunk legyen róluk, azaz hogy helyreállítsuk a hagyomány megszakadt folytonosságát. Elképzelhető-e, hogy a ma rendelkezésünkre álló anyag módszeres feldolgozása útján fölleljük a hiányzó láncszemet ősi és modern kultúránk között?

• Idestova 30 éve foglalkozom a rokon népek irodalmának kutatásával, és minduntalan meglepetéssel kell tapasztalnom, mily sokat *nem* ismerek még ebből a rendkívül nagy és csodálatos anyagból. Ezért is tartom érthetetlennek, hogy a 200 éve munkálkodó finnugrisztika kizárólag a nyelvekről vesz csak tudomást s nem törődik eléggé az e nyelveket beszélő közösségek kultúrájával. Pedig ezeknek nemcsak a nyelvét, hanem életét, történelmét, műveltségét is ismernünk illenék. Már csak azért is, mert amit mi könnyelműen elvesztettünk, ahhoz hasonlót elsősorban azoknál találhatunk, akiknek nyelvével a mienk genetikai rokonságban van. Ebből az következik, hogy az ősök valamikor együtt éltek, és elméletileg mindenképp föltehető, hogy a kultúránkban is maradtak nyomai az együttélésnek. Hiszem, hogy ilyenek létezhetnek, annak ellenére, hogy egy kitűnő finn tudós, Kustaa Vilks néprajzi és egyéb vonalon kizártnak tartja a az évezredek is átívelő genetikai kapcsolatokat. Erről vitatkozott vele Ortutay Gyula magyar folklorista, aki lehetőségeket látott erre és bízta is kollégáit ilyenirányú kutatásra. Sajnos, csak kevesen hallgattak rá. Így aztán, ha ló nincs, számár is jó-elv alapján magam láttam munkához, azaz belekontárkodtam a folkloristák dolgába. Össze is állítottam egy kétkötetes anyagot *Finnugor mondák és regék* címmel. Ebben arra tettem kísérletet, hogy összeke-

ressem a rokon népek folklórjából azt az anyagot, amely rokonságot mutat a magyar folklór bizonyos motívumaival és joggal archaikusnak tekinthető részleteivel.

– Járt tanár úr ezeknek a rokon népeknek a hazájában is?

• Öt évig voltam Leningrádban magyar lektor az egyetemen, s így volt módom fölkeresni a zürjéneket, cseremiszeket, karjalaiakat, észteket. Lakásomban azonban csaknem minden finnugor nép fia megfordult, főleg írók, költők, tudósok, akikkel máig is kapcsolatban vagyok.

– Mi a véleménye a naiv eposz hiányának a mai következményeiről? Vannak-e érezhető, konkrét következmények? Olyanok, amelyekre alighanem Ady célzott, amikor szemére hányta a magyarságnak, hogy még a *Templomot* sem építette fel?

• Ha körülnézünk azoknak a szerencsés népeknek a körében, akiknek van hiteles, saját eposzuk, érzékelhetjük ennek meglétét. Azt, hogy ez nagyon sokat jelent az illető nép számára. Finnország aligha válhatott volna minden tekintetben olyan önállóvá, kiegyensúlyozottá, erőteljessé, amilyenné a Kalevala tette. Ez az eposz 150 éve úgy benne él a köztudatban, hogy szinte hozzátartozik a finnek mindennapi életéhez. Hiába vannak nekünk magyaroknak nagy költőink és íróink, az ő életművük nem helyettesítheti az eposzt. Az eposz a nemzeti hagyományok koncentrátuma, a hagyományoké, a műveltségé és az egykori nyelvé is. A francia, spanyol, német, orosz, finn példa mutatja, milyen fontos egy ilyen középpontba állítható nagy mű. Ennek a hiánya nekünk, magyaroknak, a helyzetérzésünket zavarja. Mi nemcsak egy közép- vagy kelet-európai nép vagyunk: beletartozunk egy másik közösségbe is, épp nyelvünk révén, amely hordozója, közvetítője, átörökítője a kultúrának. S ebben a közösségben nemcsak kicsiny, „jelentéktelen” népek vannak, mint a vogulok és osztjákok, amelyeket szerencsétlen módon „töredéknépeknek” is neveznek néha, hanem idetartoznak a finnek is, akiket mi száz éve még ostoba módon lenéztünk, mint valami északi parasztnépet, amely azonban azóta alaposan lekörözött minket...

– Nekik nincsenek problémáik az identitásukkal.

• Annál inkább nekünk. Mióta egyfelől folyik a finnugor nyelv: rokonság feltárása, ezzel párhuzamosan egy másik vonulata is van a magyar irodalomnak, amelyik tagadja ezt a rokonságot és mindenféle naiv, zavaros elméletet konstruál a magyar őshazáról és a sumér-magyar vagy egyéb nyelvrokonságról. Ez is mutatja: sokan nem tudnak belenyugodni abba, hogy valahol eltűnt a múltunk. De ezt a hézagot akarták kitölteni azok is, akik a finnugor hagyományokat iparkodtak életre kelteni, Sajnovicstól Dugonicson, Kodolányi Jánoson, József Attilán át Nagy Lászlóig és Juhász Ferencig.

Befejezésül szeretném még hangsúlyozni: nem vagyunk rokontalan népe Európának, sőt a 25 milliós finnugorságban a 10 milliós magyarság a legtekintélyesebb tömb. Ez a tény tudományos feladatokat is ró ránk: folytatnunk kell a kutatómunkát mind a magyar, mind a többi finnugor nyelvterületen, ahol még sok archaikus jelenség vár feltárássra. S ha múltunkat így jobban megismerjük, a jelenben is biztosabban, öntudatosabban állunk a lábunkon.

H[ellenbart] Gy[ula]

Az interjúk készítői közül szólnom kell Hellenbart Gyuláról, aki a Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriumának magyar oktatójaként, illetőleg a *Profil* című lap magyar verziója főszerkesztőjeként 1956 után sokat tett a magyar kultúra népszerűsítéséért. Daniss Győzőről, aki a Népszabadság kulturális-tudományos rovata munkatársaként mindig érdeklődést tanúsított „a finnugor ügy” iránt, felkészültségével, szakszerűségével és korrektségével messze kiemelkedett a média általam ismert művelőinek sorából. Wintermantel Istvánról, akinek múlhatatlan érdeméből számos kitűnő nemzetiségi összeállítás (köztük több „finnugor szám”) látott napvilágot az egykori *Szovjet Irodalom* című folyóiratban. (Nagy kár, hogy ez az óriási területet befogó, áttekintő fórum valamilyen szerencsésen eltalált új címen nem folytatja-folytathatja létét!)

